

**Dávno bude po všech lidstva synech –
v prach a jíní rozpadla se těla –
dávno bude po všech slávy činech –
touha někam v vesmír odletěla...**

Jan Neruda: Písňě kosmické

Pohřebiště iluzí

Za posledních dvacet let se obraz vesmíru a touha po jeho dobývání změnily k nepoznání. Ještě do osmdesátých let 20. století přežíval původní náhled na vesmír jako na dobrodružství, tajemství, zdroj surovin a energií, katalyzátor technologických inovací a možná i činitel vedoucí k budoucímu sjednocení znesvářených geopolitických bloků. Dnes je vesmír symbolem marných snů, kolapsu ideálů, dravého soupeření komerčních subjektů, budoucím nejdražším Hiltonem, mrtvou pustinou, hrobem dvou posádek raketoplánu a řady dalších kosmonautů, nenasytným chřtánem pro peníze daňových poplatníků. Jak píše kulturní teoretička Jodi Deanová, dříve nás zajímali mimozemšťané, zatímco dnes si čím dál více uvědomujeme, že „ve vesmíru jsme mimozemšťany my sami“.

Koneckonců, příští člověk, který se bude procházet po Měsíci, nejspíš nebude mluvit anglicky, ale spíše čínsky. Pro občana západního světa se tak vesmír vrací do rukou jiných civilizací.

Tento stav nemá jedinou příčinu, jde o souběh několika trendů a událostí.

Zprvė: Výzkum kosmu byl poháněn soupeřením velmocí. Po pádu železné opony ztratil část své identity. Automatické sondy již planety naší soustavy prozkoumaly. A samotné vzrušení z dotýkání se kosmu začalo slábnout již před 40 lety.

Zadruhé: Celá důvěra v budoucnost jako v techniky i společensky stále dokonalejší svět byla nalomena, nejprve postmodernou, definitivně pak nešťastným symbolem 21. století, terorismem 11. září 2001. Pokud někdo snil o vesmíru jako o potenciálním dějišti blízkých setkání třetího druhu, pak radikální islám veřejnost přesvědčil, že k hledání zcela odlišných civilizací nemusíme létat do vesmíru.

Zatřetí: Mnohé z toho, co sliboval kosmický prostor, náhle a nečekaně nabídl kybeprstor. Dobývání nových hranic, svým způsobem také porušování časoprostorových vazeb, závrať z odhmotněného těla, a především, na rozdíl od stále elitní kosmonautiky, vstupenku pro každého. Nástup sociálních sítí, internetu 2.0, nabídl další lákadla: přesun podstatné části života do kyberprostoru, nevídaně snadný přístup k informacím, bezbřehé možnosti se socializovat pouze s podobně orientovanými. Namísto expanze ven jsme zažili expanzi dovnitř.

Začtvrté: Důsledky finanční krize. Po období plýtvání nastoupilo utahování opasků. Jak v situaci, kdy lépe už bylo, rozumně zdůvodnit poplatníkům, aby hradili let pár jedinců k sousední planetě, když velmocí tíží koule vlastního státního dluhu?

Zapáté nemůžeme ani pominout sílící ekologické povědomí. Extenzivitě odzvonilo. Dříve lidé měli za samozřejmé, že příroda je tu od toho, abychom s ní bojovali a brali si, co potřebujeme. Dnes to zní skoro fašisticky. Využívání lokálních zdrojů a vědomí omezenosti těch energetických bude člověka držet při Zemi.

Konec velkého příběhu

Je zajímavé, jak na tyto posuny reaguje svět výtvarného umění. V dobách, kdy byl kosmický program v zenitu své slávy, nebylo příliš běžné, aby se stával spontánním

tématem umělců. Výjimkou byli ti, kteří k tomu byli sami od NASA přizváni, tedy především Robert Rauschenberg, experimentální malíř někdy označovaný za neo-dadaistu, svým způsobem ten poslední, od kterého byste čekali reflexi moderních technologií. Přesto to byl právě on, kdo byl přítomen přípravám letu Apolla 11 a zobrazil jej v cyklu litografií *Stoned Moon* (1969–1970). Cílem bylo zachytit práce na programu nejen „objektivními“ záznamovými médii, ale také individuálním prizmatem výtvarného umění. To je sám o sobě pozoruhodný přístup svědčící o smyslu pro romantiku, který se z dalších projektů kamsi vytratil. Jinak však sama vesmírná agentura dodávala natolik silné obrazy a příběhy, že sdílený prostor zcela vyplnily a neponechaly žádné místo pro alternativní pohled.

Americký kosmický program dnes již není veskrze optimistickou pohádkou sdílenou všemi. Převládla úplně jiná senzibilita. Dějiny kosmonautiky nepatří nám, ale jim, ať už si za „oni“ dosadíte vládu, instituce, monopoly, velmoci, vědce, intelektuální elity. Velké pochybnosti o tom, jak byl dosud tento příběh vyprávěn, vyjadřuje i populární kultura, což dokládají filmy z nedávné doby jako *Transformers 3* nebo *Apollo 18* zobrazující skrytou historii dobývání vesmíru.

Když jsme s kolegou Tomášem Pospiszylem v Brně a Praze připravovali výstavu *Planeta Eden* (2010) ukazující budoucnost, která nenastala, převládající výslednou emocí byla melancholie za zítřkem, k němuž jsme nikdy nedošli. Současní umělci podrobují tyto sny bez sentimentu tvrdé kritice. Téměř doslovnou ilustrací pádu snů na zem je objekt *Černý sputnik* od Adama Vačkaře. První sovětská družice zřícená k zemi, ponuře černá, funerální a tajemná. Zásadní zpochybnění věrohodnosti příběhů o vesmíru pak představuje projekt Jiřího Černického *Gagarinova věc* vytvářející nový mýtus

čerpající z existence podivného předmětu nalezeného v návratovém modulu prvního kosmonauta.

Další rozdrobování kdysi monolitického velkého příběhu o dobývání vesmíru přinesla v roce 2011 výstava ve vídeňské Kunsthalle nazvaná *Weltraum: Die Kunst und ein Traum* (Vesmír: umění a jeden sen). Nad nostalgií nad kosmickým programem jednoznačně převládala touha odvyprávět si ten příběh po svém. Odebrat jej institucím, jako jsou NASA či ESA, a obrátit ho naruby.

Vesmírný mýtus jako součást starého, patriarchálního světa se otřásá pod úderu nových kritických pohledů na minulost. Hlavní kurátorka vídeňské výstavy píše: „V jádru veřejné kritiky letů do kosmu se ukrývá tázání po jejich smyslu: jaký je pravý význam této nové kolonizace v dnešním, post-koloniálním světě?“

Vesmír pro všechny

Vypíchnutí post-koloniálního pohledu na dějiny je důležité. Ruku v ruce s ním jde feministické hledisko. J. F. Kennedy ve svém slavném projevu z roku 1962 řekl, že „chce dostat člověka na Měsíc a zpět ještě do konce tohoto desetiletí“. V angličtině použil slovo „man“, tedy „muže“. A historie kosmonautiky dosvědčuje, že na Měsíc nikdy ženská noha nevstoupila. Umělkyně se symbolickým jménem Aleksandra Mir natočila v roce 1999 film *První žena na Měsíci*. Co na tom, že se ve svém kosmickém skafandru škrábala na hromadu písku na jedné nizozemské pláži. Symbolického zadostiučinění bylo dosaženo. „Chtěla jsem dostat ženu na Měsíc ještě do konce tohoto tisíciletí“, vysvětluje.

V novějším díle *Gravitace* (2006), z něhož se zachovala pouze fotodokumentace, vytvořila Aleksandra na zrušeném londýnském nádraží z průmyslového odpadu

dvacet metrů vysoký model kosmické lodi. Opět obracení stárnoucího mýtu naruby: jestliže kosmické sondy začínají vytvářet na orbitě docela nebezpečné smetiště, proč se nepokusit o opačný postup a recyklovat šrot znovu do kosmické lodi? Nevyletí, ale ani nespadne.

První ženu na Měsíci bylo možné na vídeňské výstavě zhlédnout, stejně jako video Poláka Pawla Althamera. Ten pro změnu procházel v roce 1995 v těžkém skafandru polskou Bydhošťí a „objevoval“ planetu Zemi. Veškerá setkání s Pozemšťany natáčel na ruční kameru, záznam sám je svérázným videoartem. Althamer převrací perspektivu. Ukazuje, že zkoumat bychom měli především sami sebe, než se „hrdě vydáme tam, kam lidská noha nevzkročila“. Ostatně i tato slavná fráze ze seriálu *Star Trek* nepřežila věk „politické korektnosti“. Pod vlivem feminismu se místo „no man“ začalo říkat „no one“ (nikdo nevzkročil). Vždyť vesmír patří i ženám. Jenže i tato formulace narazila, právě na „postkoloniální citlivost“. Když řekneme o vesmíru, který se hemží jinými civilizacemi, že jde o místo, kam ještě nikdo nevzkročil, není to trestuhodná marginalizace jiných civilizací? Jak nekorektní xenofobie!

Dobyvačný charakter kosmonautiky připomíná instalace Itala Gianniho Mottiho. Ten vystavuje po světových galeriích repliku americké vlajky kdysi zabodnuté do měsíčního povrchu, navždy znehybnělé ve světě bez atmosféry. Ta vlajka vetknutá do galerijní podlahy však nepůsobí oslavným, ale spíše znepokojivým dojmem. Přivlastňuje si prostor kolem sebe, anektuje svobodný umělecký svět hvězdami a pruhu.

Vesmír pro nikoho

Teoretička Jodi Deanová ve své knize *Mimozemšťané v Americe* z roku 1996 dokazuje, že pochybnosti nad kosmickým programem odrážejí stav světové politiky a globálního povědomí. Spánek rozumu plodí nestvůry nerozumu. První katastrofa raketoplánu Challenger se časově kryje s rozmachem svědectví lidí, kteří byli ve spánku uneseni a zkoumáni mimozemšťany.

Kosmický prostor nám postupně přestává patřit. A otevírá se nový prostor ke konspiračním teoriím, které plavou jako ryba ve vodě v současném anti-prostoru, jenž je nám souzen: v kyberprostoru.